



Rok Mrvič, Saša Babič, Vanja Huzjan in Matej Meterc so razpravljali o družbeni vlogi dela in hrane, kot se kaže v pregovorih (foto: Katarina Šrimpf Vendramin, 9. 6. 2025).

BREZ DELA NI JELA – BREZ JELA NI DELA: GOSPODARSTVO MED FOLKLORISTIKO IN ETNOLOGIJO

Etnološki večer, Slovenski etnografski muzej, 9. junij 2025

V ponedeljek, 9. junija 2025, je v Slovenskem etnografskem muzeju potekal Etnološki večer v soorganizaciji Slovenskega etnološkega društva in Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Posvečen je bil pregovorom, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru, in pogovoru o tem, kaj nam sporočajo o preteklem življenju in današnjih vrednotah. Njegov namen je bil spodbuditi razpravo, kaj lahko iz njih sklepamo o družbeni vlogi dela in hrane ter kako bi za celovitejšo obravnavo kulture in njenega spreminjanja bolje povezali folkloristiko, ki se v glavnem ukvarja s pregovori kot retoričnim žanrom, in etnologijo, ki jih uporablja zgolj kot ilustrativno gradivo. Pogovor je povezovala Saša Poljak Istenič z Inštituta za slovensko narodopisje,

sodelovali pa so Saša Babič, Vanja Huzjan in Rok Mrvič z istega inštituta ter sodelavec Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Matej Meterc.

Povod za Etnološki večer je bil projekt Inštituta za slovensko narodopisje Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih, ki ga vodi Saša Babič. Ta je uvodoma predstavila osrednji okvir in cilje raziskave, ki nadgrajuje projekt Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo, končan v začetku leta 2024, v katerem je bila vzpostavljena tudi baza pregovorov na repozitoriju Clarin.si. Ti predstavljajo pomemben vir za tokratne raziskave. Kot je pojasnila, jezik ne le odraža kulturo, ampak jo s svojo rabo tudi aktivno soustvarja, za osve-

* Saša Poljak Istenič, dr. etnologije, izr. prof., višja znanstvena sodelavka ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

tlitev različnih vidikov te tematike in celovitejše rezultate pa je aktualni projekt zasnovan izrazito interdisciplinarno ter združuje etnolingvistiko, folkloristiko in etnologijo.

Prvi del pogovora se je nanašal na vsebinsko analizo naslovnih pregovorov *Brez dela ni jela* in *Brez jela ni dela* ter njunih širših pomenov, povezanih s hrano, delom in vrednotami. Matej Meterc je prvi pregovor označil kot enega najpogostejših in najbolj emblematičnih slovenskih pregovorov (glede na anketne raziskave med več kot 500 govorci ga pozna kar devet od desetih ljudi), drugega pa kot antipregovor, ki sicer nosi novo sporočilo, a je vedno vezan na izvirnik. Prikazal je tudi mrežo pomensko povezanih izrazov oz. pregovorov, kot so *Kdor ne dela, naj ne je*; *Za lenuha ni kruha*; *Čič ne da nič*; *Kruha ne naredi moka, ampak roka*. Saša Babič je pregovor *Brez jela ni dela* povezala s kalorično vrednostjo hrane, ki je potrebna za določeno delo oz. poklic (npr. žganci za težko delo oz. težaške poklice, kaša za lažja opravila in otroke). V tem kontekstu je vrsta hrane označevala tudi družbeni status: meso in potica sta bila hrana premožnejših oz. praznični jedi, zelje, repa, korenje, fižol in bob pa hrana revnejšega sloja. Rok Mrvič je pregovora navezal na raziskavo o motivu prašiča in poudaril, da je bilo o prašičih in prašičereji v slovenskem prostoru že marsikaj napisanega, vendar ne skozi prizmo pregovornega gradiva. S pregovorom *Kdor zelje sadi in prasce redi, temu se lakote bati ni* je pojasnil neposredno povezavo med delom (sajenje, reja) in hrano (zelje, prašiči), ki je v preteklosti krojila vsakdan na kmetiji in je bila ključna za preživetje. Medtem sodobni pregovori glede na njegovo raziskavo kažejo, da simbolni pomen prašiča (srečenosec, domači blagoslov, družinski član) izginja na račun prašiča kot hrane (svinjine). Vanja Huzjan pa je v svoji raziskavi izhajala iz pojma dela v kontekstu otroštva. Njena ključna ugotovitev je bila, da je bilo otroško delo v kmečki družbi samoumevno, o čemer med drugim priča pregovor, da otrok prinese na svet roke za delo, žlico za jelo. Pregovori so imeli didaktično funkcijo vcepljanja vrednote delavnosti, npr. *Uči se od čebele delavke, ne od trota*, kajti delo je bila moralna kategorija do te mere, da je skupnost »brezdelnežu« privoščila smrt: *Komur smrdi delo, ta ni vreden, da sije sonce po njem*.

Drugi del pogovora se je osredinjal na metodologijo raziskav. Sodelujoči so izpostavljali metodološke pristope in izzive, s katerimi so se soočali pri povezovanju folkloristi-

ke in etnologije. Matej Meterc je pojasnil, da njegove raziskave temeljijo na več pristopih, kot so uporaba jezikovnih korpusov, iz katerih za opis v splošnem (eSSKJ) in paremiološkem slovarju (SPP) razbira množice rab izrazov, njihovo pogostost in oblikovne različice; ankete, iz katerih ugotavlja prepoznavnost in razširjenost pregovorov v določeni populaciji; analiza jezikovnih vzorcev, po katerih nastajajo pregovori; in diahrona analiza, iz katere je mogoče izluščiti zgodovinski razvoj pregovorov; z digitalizacijo starejših virov (npr. v zbirki Pregovori) se možnosti zanjo izboljšujejo. Rok Mrvič je opisal, kako se je lotil raziskave o prašičih. Njegovo izhodišče je bilo folkloristično gradivo, torej zbirka pregovorov. Preučeval ga je prek besed, ki označujejo prašiča (npr. svinja, odojek, narečni izrazi itd.), da je iz gradiva izločil relevantne enote. Nazadnje je gradivo primerjal z etnografskimi viri, da je pregovore umestil v širši kulturni kontekst in jih lažje interpretiral. Tudi Vanja Huzjan je izhajala iz paremiološkega gradiva, ki ga je primerjala z etnografskim in arhivskim gradivom etnoloških in zgodovinskih znanstvenih monografij. Kot je poudarila, je brez primerjalne analize obeh korpusov nemogoče dostopati do relevantnih spoznanj preteklosti. Saša Babič je opozorila na metodološki izziv dela s pregovori v zbirkah, kjer gre za primarno historično gradivo, a zaradi nejasnega izvora zapisov lahko govorimo zgolj o relativni (in ne absolutni) kronologiji, saj je težko natančno datirati, kdaj je pregovor nastal in se uporabljal. Razpravo je sklenila z ugotovitvijo, da so folklorne oblike večplastne, jih lahko beremo na različne načine in se skozi čas spreminjajo – ne samo, da nastajajo nove, ampak tudi stare dobivajo nov pomen oz. se uporabljajo v drugem kontekstu.

Na koncu Etnološkega večera so besedo dobili tudi obiskovalci, ki jih je zanimala spolna zaznamovanost pregovorov – ti so večinoma izrazito patriarhalni – in nastanek novih pregovorov. Pri tem so sogovorniki ugotovili, da je raba nekaterih klasičnih pregovorov – sploh tistih, ki odražajo danes redke ali že izginule vsakdanje gospodarske prakse – sicer v upadu, medtem ko drugi – kot je npr. *Brez dela ni jela* – ostajajo trdno zasidrani v živem jeziku. Vse bolj razširjene pa so tudi parodije, antipregovori in novi pregovori, ki nastajajo po starih obrazcih.

Več o nekaterih raziskavah folklornega gradiva si sicer lahko preberete v tej številki *Glasnika SED*.